

Obrad SAMARDŽIĆ*, Goran ĆERANIĆ**

VRIJEME I PROSTOR U SOCIOKULTURNOM POLJU GLOBALIZACIJE

Sažetak: Vrijeme i prostor su osnovne kategorije ljudskog postojanja kroz koje se definišu ukupno shvatanje i razumijevanje pojavnosti. To su ontološke kategorije konstituisane i kao kontekst i kao ishod obrazaca društvene prakse i značenja, ali istovremeno vrijeme i prostor predstavljaju dvije osnovne kategorije kroz koje se ostvaruje kristalizacija „iskustva” kulturnog trajanja i postojanja preko kojih svaka posebna ljudska zajednica tvori svoj sociokulturni identitet. Složeni procesi globalizacije oblikovali su nove episteme u razumijevanju i tumačenju kategorija vremena i prostora, putem kojih se želi objasniti njena fenomenološka osa. Naime, globalizacija predstavlja takav sociokulturni proces koji karakterišu procesi *kompresije vremena i prostora* (D. Harvi), *smrti geografije* (P. Virilio), *razdvajanja vremena i prostora* (E. Gidens), putem kojih se objašnjava uništenje prostornih barijera i udaljenosti. Rezultat ovih procesa je urušavanje posebnih društveno-kulturnih oaza i stvaranje društvenog konteksta koji je M. Mekluan nazvao ‘globalno selo’; društvenog konteksta koji karakteriše ‘smrt stalnosti i prisutnosti’. Zahvaljujući tekovinama informatičke revolucije i snažnom razvoju sredstava komunikacije koja u svakom trenutku povezuju najudaljenije krajeve svijeta, javljaju se drugačija razmišljanja o mjestima i prostorima, kao i koncepti *bezvremenog vremena i prostora tokova* (M. Kastels), *tiranije trenutka* (T. H. Eriksen) i *informatičke bombe* (P. Virilio). U ovom tekstu želimo da istražimo relacije dimenzije vremena i prostora u sociokulturnom polju globalizacije jer smatramo da su ove dvije dimenzije ključne za razumijevanje složenih procesa dinamike savremenog društva.

Ključne riječi: *prostor, vrijeme, globalizacija, mjesto, identitet*

UVOD

Već nismo više tu, mada nikuda nismo otišli.

Nikolaj Gogolj

Ukoliko bismo pokušali da apstrahujemo sociokulturni kaleidoskop prostora i vremena kroz prizmu procesa globalizacije, prva stvar koju ćemo uočiti jeste da sâm pojam globalizacije sadrži širok spektar značenja kroz koji se nastoji razumjeti

* Filozofski fakultet, Nikšić, Univerzitet Crne Gore

** Filozofski fakultet, Nikšić, Univerzitet Crne Gore

i objasniti složeni rubikon sociokulturnih, političkih, ekonomskih i tehnoloških trendova savremenog svijeta u koje su ugrađena i specifična tumačenja i doživljaji kategorija vremena i prostora. Pojam globalizacija obuhvata fluidan konceptualni snop značenja i podliježe različitim definicijama, međutim i pored činjenice da ne postoji jedna opšteprihvaćena definicija globalizacije, ipak, može se primijetiti da veliki broj autora, prilikom definisanja globalizacije, naglašava *ubrzavanje međupovezanosti i međuzavisnosti* (Held 1999), *akciju na daljinu* (Gidens 1998) kao i *kompresiju prostora-vremena* (Harvey 1989) kao ključna obilježja savremenog svijeta. Tako D. Held ističe da „globalizacija inicijalno može biti shvaćena kao širenje, produbljivanje i ubrzavanje svjetske međuzavisnosti u svim aspektima modernog društvenog života, od kulture do kriminala, od finansija do duhovnosti” (Held i dr. 1999, str. 2). Na ovaj način posmatrano, koncept globalizacije prije svega se odnosi na prostorno-vremensko rastezanje društvenih, političkih, ekonomskih i drugih aktivnosti preko cijelog globusa, tako da događaji, odluke i aktivnosti u jednom dijelu svijeta mogu imati snažan i važan uticaj na individue i društva u drugim i udaljenim dijelovima našeg globusa (vidjeti: Held & McGrew 2003, str. 68; Gidens 1998, str. 69). R. Robertson pak ukazuje da je globalizacija pojam „koji se odnosi na kompresiju svijeta i jačanje svijesti o svijetu kao cjelini” (Robertson 1992, str. 8). Prema Robertsonu, globalni mozaik svijesti nije prost ishod naraslih međudržavnih procesa, odnosno ne sačinjava ga prosta interakcija između različitih kultura, već se kroz tu interakciju stvara jedan poseban svijet — jedan globalni kontekst u kojem svijet postaje jedinstveno mjesto sa sopstvenim procesima i oblicima integracije. Upravo zbog ovih razloga, Robertson tvrdi da se globalizacija ne može svesti na internacionalizaciju (doslovnu razmjenu dobara i iskustava), već skreće pažnju da je na djelu oblikovanje jedne posebne sociomentalne mape u kojoj svijet postaje „ujedinjen” (Robertson 1990, str. 15–16; isto: Featherstone 1990, str. 5–6).

„UJEDINJENI SVIJET” — KOMPRESIJA VREMENA I PROSTORA

Osnovno obilježje „ujedinjenog svijeta” jeste radikalno ubrzanje tokova kapitala, kretanja ljudi, roba, informacija, slika i ideja preko cijelog globusa, usljed čega se i najudaljenije i najzabačenije sociokulturne oaze svijeta nalaze u kontaktu sa glavnim globalnim metropolama i centrima, tvoreći jedan umreženi svjetski sistem odnosa, akcija i interakcija. Mišljenje da čovječanstvo predstavlja jednu povezanu cjelinu nije nova ideja. Među prvim misliocima ovu ideju je tematizovao Polibije u drugom vijeku p. n. e., kada je opisujući porast Rimskog carstva napisao da u ranijim vremenima *događaji u svijetu* nijesu imali nikakvu vezu među sobom, „bili su nekako rasuti — svaki se od ostalih razlikovao i po ciljevima i po ishodima i po mestu događanja” (Polibije 1988, str. 43). Ali od tada svi događaji su ujedinjeni u zajedničkom snopu iskustva i svi, kako kazuje Polibije, „teže istom cilju”¹. Međutim, u najvećem dijelu premoderne epohe svijest i iskustvo o svijetu kao organskoj

¹ Polibije ističe da od tog trenutka „istorija kao da postaje organska celina — događaji u Italiji i Libiji povezuju se sa onima u Aziji i Heladi i svi teže jednom cilju” (Polibije 1988, str. 43).

cjelini bili su nepoznati. Štaviše, kako su istakli R. Lacey i D. Danziger, selo je bilo praktično početak i kraj svijeta za tipičnog engleskog seljaka. Kontakt sa spoljnim svijetom bio je prije izuzetak, negoli pravilo. „Posjetioci su bili rijetki, putnici su malo prolazili, a odlasci iz sela, po svemu sudeći bili su samo do tržnice u najbližem gradu” (prema: Held 2004, str. 1). Prema mišljenju A. Toflera, većina ljudi premoderne epohe predstavljali su soj *prostornih škrtica* koji su vodili život na vrlo kratkom povocu. „U zoru bi odlazili na polja, a u sumrak se vraćali. U retkim prilikama bi putovali do susednog šest-sedam milja udaljenog sela. Verovatno ne bismo mnogo pogrešili ukoliko bismo pretpostavili da je većina ljudi u toku svojih života u proseku najdalje putovala na petnaest milja” (Tofler 1983, str. 128–129). Razmatrajući premodernu epohu, F. Fernandez-Armesto je, opisujući drevne civilizacije Kine, Japana i društva drevnog islamskog svijeta, istakao da su oni u odnosu na savremeni globalni svijet bili sasvim *diskretni svjetovi* (Fernandez-Armesto 1995, str. 1). Sve do XVIII vijeka, kako piše P. Dincelbaheer, zadržao se ovaj obrazac življenja, štaviše, predstavljao je jednu od odlika mentaliteta premoderne epohe, jer čovjek tog vremena „voli da živi u prisnom okviru. [...] Grupa ostaje veran jednom određenom prostoru, jednom dobro poznatom području” (Dincelbaheer 2009, str. 513; isto: Samardžić 2018).

Dakle, u premodernim društvima veza između fizičkog mjesta i društvenog konteksta se manje-više podudarala jer se najveći broj aspekata društvenog života uobličavao pod patronatom *prisustva* (Gidens). Ujedno, ta prostorna blizina je duboko tvorila zajednicu i oblikovala njenu specifičnu kolektivnu mentalnu mapu, ambijent, veze i pripadnost. Lokalna zajednica kao mjesto koje *vis-à-vis* tvori milje bliskog i poznatog predstavljala je temeljno izvorište iskustva i sljedstveno gradivno uporište identiteta. U odnosu na tradicionalne zajednice *neposrednog kontakta*, savremeno globalizovano doba pak „obeležava svet bez granica, ‘oslobađanje tiranije distance’, rekonfiguracija svetskog prostora koja podrazumeva međusobnu zavisnost i komunikaciju između svih tačaka globusa” (Đorđević 2009, str. 372). Za razumijevanje ovih promjena posebno važna determinanta je tehnološki razvoj koji pruža infrastrukturu za prostorno i vremensko sažimanje svijeta, čime se ujedno stvaraju i uslovi *djelovanja na daljinu* i time širenja opsega ljudskih aktivnosti preko interregionalnih i transkontinentalnih mreža i tokova. Dž. Rozenau napominje da je upravo tehnologija „ukinula geografske i društvene razdaljine preko bezvučnih aviona, kompjutera, zemaljskih satelita i mnogih drugih izuma, koji danas omogućavaju da sve više ljudi i roba brže i sigurnije negoli ikad ranije prelaze prostor za kraće vrijeme” (Rosenau 1990, str. 17; isto: Samardžić 2018).

Da bismo razumjeli ove procese, neophodno je da ih sagledamo u širem istorijskom kontekstu jer fenomen *smanjivanja svijeta*, iako jeste najizraženiji po intenzitetu, ipak nije samonikli fenomen skrajma XX i početka XXI vijeka koji je izrastao na tekovinama informatičke revolucije, već se njegova evolucija može pratiti od početka XIX vijeka. Naime, već u intelektualnim diskursima književnika, filozofa i socijalnih teoretičara devetnaestog vijeka mogu se pronaći komentari o dramatičnim promjenama u iskustvenom doživljaju „smanjivanja” daljine između različitih tačaka u prostoru, koje nastaje usljed pojave i razvoja novih sredstava prevoza i komunikacije. Tako je još 1839. godine u jednom članku *The Quarterly Review-a* bilo

riječi o svemoćnom i na koncu potpunom uništenju prostora i razdaljina, za koje se dotad pretpostavljalo da će zauvijek razdvajati različita mjesta i različite nacije svijeta (Schivelbusch 2010, str. 45). Komentarišući premrežavanje Engleske željeznicom, članak ukazuje da je željeznica donijela prvo revolucionarno iskustvo „umanjena prostora”, iznoseći uznemirujuću opasku da će se sa daljim ubrzanjem prevoza i poništavanjem daljine površina naše zemlje toliko usukati da neće biti veća od jednog velikog grada (Schivelbusch 2010, str. 45; također, Harvey 1996, str. 242).

Prema riječima V. Šivelbuša, *uništenje daljine* je topos kojim su ljudi početkom XIX vijeka opisivali razvoj željeznice. Ova metafora se temelji na ostvarenoj brzini² koju je novo prevozno sredstvo dostizalo u odnosu na starija prevozna sredstva, koja su bila organski uključena u prirodu, pritom mijenjajući postojeće pojmove vremena i udaljenosti. Naime, s jedne strane, željeznica je otvorila nove prostore i učinila ih mnogo dostupnijim, a sa druge strane, stečen je utisak da željeznica *uništava prostor* i umanjuje jedinstvenost pojedinih mjesta (Schivelbusch 2010, str. 47). Ovaj proces prostorne rekonfiguracije najslikovitije je opisao pjesnik H. Hajne, nazivajući željeznicu „dogadjem providnosti” koji će, kako je on kazao „čovječanstvu dati nov zamah” i duboko „promijeniti boju i lik života”. Govoreći o nelagodnoj jezi i dezorijentisanosti u iskustvenom doživljaju prostora koju je kod njega izazvalo otvaranje željezničke pruge između Pariza, Ruana i Orleansa 1843. godine, H. Hajne je rekao da su elementarni pojmovi vremena i prostora narušeni jer željeznica, kako kazuje Hajne, ubija prostor i preostaje nam samo još vrijeme. „Kad bismo samo još imali novca da i njega ubijemo kako priliči! Za tri i po sata stiže se u Orléans, za isto vrijeme stiže se u Ruan. Šta će tek biti kada budu izvedene željezničke linije za Belgiju i Nemačku i kada se one povežu sa tamošnjim putevima? Čini mi se kao da se brda i šume svih zemalja približavaju Parizu” (cit. u: Milisavljević 2014, str. 80). Čak i sada osjećam, kaže Hajne, „miris njemačkih lipa; pred mojim vratima šumi Sjeverno more!” (Schivelbusch 2010, str. 48–49). Prema riječima Šivelbuša, sa razvojem željezničke pruge dolazi do uništavanja *međuprostora* između ciljnih mjesta putovanja, te se otud stiče utisak da se različita mjesta „međusobno sve više približavaju, gotovo bi se reklo da se sudaraju” (*Ibid.* str. 49). Usljed toga različita mjesta kao t(d)orišta lokalnog vremena i prostora gube svoje staro *ovdje i sada* jer nestaje autonomnost i izolovanost koju je prostorna udaljenost stvarala među njima, a koja je, kako napominje Šivelbuš, tvorila njihov lokalni identitet, „njihovu samosvjesnu, u sebi mirujuću individualnost” (*Ibid.* str. 49–50).

Prva cjelovitija promišljanja o procesima sažimanja svijeta, odnosno fenomenu kompresije prostora pomoću vremena pružio je Karl Marks koji je ove procese objasnio imanencijama kapitalističkog načina proizvodnje. Naime, Marks je istakao da imperativi kapitalističke proizvodnje za proširenijim tržišta na kojima će prodavati svoje proizvode tjeraju buržoaziju preko cijele zemljine kugle.

² Šivelbuš napominje da je prosječna brzina ranih engleskih vozova iznosila 20 do 30 milja na sat, što je otprilike tri puta više od brzine koju su postizale poštanske kočije, kao prethodno najbrže prevozno sredstvo. Međutim, već tokom 30-ih godina XIX vijeka, prosječna brzina kretanja vozova je dostizala 96 km na sat i nijesu je bitnije premašile ni kasnije parne željeznice (vidjeti: Schivelbusch 2010, str. 45 i Hobsbawm 1987, str. 55).

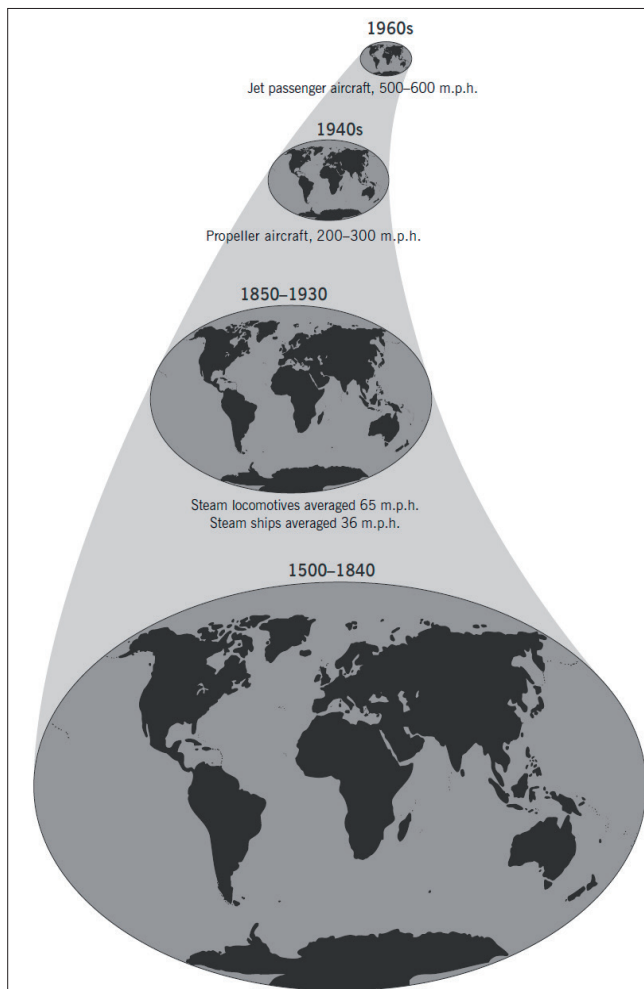
„Posvuda se ona mora ugnijezditi, posvuda naseliti, posvuda uspostaviti svoje veze. [...] Brzim poboljšanjem svih instrumenata proizvodnje, beskrajno olakšanim komunikacijama uvlači buržoazija sve, pa i najvarvarskije nacije u civilizaciju” (Marks i Engels 2008, str. 569–570).

Prema tome, zmajeva kočija industrijskog kapitalizma bila je osnovni pokretač tehnoloških promjena čiji je zadatak bio uništenje svih prostornih barijera, kako bi se postigli što efikasniji uslovi za promet roba i ljudi u svakom smjeru i tako ostvarila uzajamna povezanost zemalja širom svijeta. Budući da kapitalistička proizvodnja počiva na razmjenskoj vrijednosti, za nju je posebno važno da savlada sve fizičke barijere za razmjenu, odnosno obezbijedi što brža transportna i telekomunikaciona sredstva. Usljed toga, *kapital*, kako Marks napominje s jedne strane, mora težiti za tim da poruši svaku lokalnu granicu kako bi cijelu zemaljsku kuglu učinio tržištem, dok s druge strane on, „teži za tim da pomoću vremena uništi prostor”, odnosno da redukuje na minimum trajanje kretanja koje je potrebno da se pređe distanca od jednog do drugog mjesta. Što je razvijeniji kapital, kaže Marks, „on teži za još većim prostornim širenjem tržišta i time većim *uništavanjem prostora pomoću vremena*” (Marks i Engels 1979, str. 364).

Dakle, u središtu ovih procesa bila je težnja kapitalističkih ekonomija za osvajanjem prostora, koja je stalno zahtijevala brža i brža prevozna sredstva zarad ovladavanja njime. Ubrzano kretanje, prema riječima Z. Baumana, „značilo je veći prostor, a ubrzanje pokreta bilo je jedino sredstvo za povećanje prostora. U toj jurnjavi, sve se vrtjelo oko prostornog širenja, pri čemu je prostor bio ulog; prostor je bio vrijednost, vrijeme je bilo oružje” (Bauman 2011, str. 112). Riječju, prostor postaje roba u kapitalističkoj ekonomiji. Ako se roba može brzo više i više prodavati, preko veće i veće udaljenosti, sve više novih tržišta će biti otvoreno. Usljed toga, prema mišljenju D. Harvija, stvaranje svjetskog tržišta, kako bi se smanjile prostorne barijere i uništio prostor putem vremena, postaje primarni zadatak kapitalizma kao ‘ukupnog načina života’ (vidjeti: Harvey 1990, str. 232 i Low 2008, str. 29). Kranji ishod ovog procesa, prema Harviju, jeste *kompresija prostora i vremena*, pojam koji Harvi koristi da opiše uništavanje prostornih barijera od strane kapitalizma u savremenom društvu. Ovaj proces D. Harvi definiše sljedećim riječima:

„Namjera mi je da ovim terminom označim procese koji toliko suštinski mijenjaju objektivne odlike prostora i vremena, da smo prinuđeni da mijenjamo, ponekad i na radikalnan način, kako sebi predstavljamo svijet. Koristim riječ ‘kompresija’ čemu u prilog ide to što se istorija kapitalizma odlikuje ubrzanjem tempa života, čime se prevazilaze prostorne barijere, tako da nam se ponekad čini da se svijet urušava na nas” (Harvey 1990, str. 240).

Dakle, *kompresija vremena-prostora* je metafora putem koje se objašnjava kako ubrzanje tehnoloških, ekonomskih i društvenih procesa dovodi do iskustvenog *razdaljivanja svijeta*, odnosno kako prostorno rastojanje i vrijeme sve manje predstavljaju prepreke za organizaciju i širenje ljudskih aktivnosti na velikim udaljenostima. Prema Harviju, kompresija vremena-prostora kao proizvod restrukturacije kapitalizma i tehnološkog napretka u oblasti telekomunikacija i saobraćaja predstavlja dug proces koji se može relativno precizno izmjeriti. Taj proces je sukcesivno vodio vremenskom „umanjivanju svijeta” koji je od 1500. do 1960. godine u

Sl. 1. Mapa „kompresije globusa” kroz inovacije u transportu koje „uništavaju prostor pomoću vremena” (Harvey 1990, str. 241)³

ljudskom iskustvu i percepciji „smanjen” za 70 puta (Harvey 1990, str. 240–1; takođe, Vuletić 2009, str. 30).

Ovaj proces poništavanja daljine obezbijeden je pomoću mnoštva izuma (od parobroda, željeznice, telegrafa do bežičnog telefona i interneta, (uz razvoj automobila i aviona na polju prevoznih sredstava), koji su omogućili brže *razdaljivanje* različitih tačaka prostora, odnosno skraćivanje vremena koje je potrebno da bi se određena distanca savladala. Ove tehnologije su obezbijedile istovremenu komunikaciju i kako D. Žanel saopštava, stvorile fazu *prostorno-vremenske konvergencije*. Pojam *prostorno-vremenske konvergencije* je zasnovan na prosječnoj vremenskoj stopi „približavanja” različitih mjesta, jednih drugima po osnovu proračuna brzine

³ Na priloženoj mapi prikazan je proces „sažimanja svijeta” u četiri etape (1500–1960) na osnovu analize najbržih sredstava za putovanje u navedenim periodima i sljedstveno vremenskom „umanjenju globusa”. Od 1500. do 1840. godine mogućnosti putovanja na daljinu su bile veoma skromne — najbrže prevozno sredstvo za taj period su bili jedrenjaci i konjske kočije koji su se kretali brzinom od oko 10 m/h. Proces putovanja se značajno ubrzava sa pronalaskom parne lokomotive početkom XIX vijeka, čija je brzina postepeno evoluirala od 20 m/h do preko 100 m/h, te prosječna brzina za ovaj period (1850–1930) iznosi 65 m/h. Sve do 1930. godine parna lokomotiva ostaje najbrže prevozno sredstvo, dok je najbrže prevozno sredstvo na vodenim putanjama bio parobrod koji se kretao brzinom od 36 m/h. Nakon toga, sa pojavom propellerskog, a potom i mlaznog aviona brzina kretanja se drastično uvećala — naime, na 300–400 m/h tokom 50-ih godina prošlog vijeka, odnosno na 500–700 m/h tokom 60-ih godina istog vijeka, da bi već tokom 70-ih godina sa pojavom supersoničnog aviona ta brzina bila skoro utrostručena — 2.000 m/h.

savladavanja distance između njih putem najbržeg prevoznog sredstva koje je u datom trenutku dostupno. Naime, kako se usljed javljanja sve bržih prevoznih i komunikacionih sredstava vrijeme putovanja i komunikacije između različitih mjesta smanjuje, otuda se sa stanovišta „vremenske udaljenosti” može govoriti da se različita mjesta približavaju jedna drugima, iako je metrička udaljenost između njih konstantano ista. Do ove formulacije Donald Žanel je došao praveći analizu na osnovu potrebnog trajanja putovanja od Londona do Edinburga, koje je 1776. godine trajalo četiri dana (kočijom), a u drugoj polovini XX vijeka oko 3 sata (avionom). Po osnovu tih nalaza Žanel zaključuje da su se, u prosjeku, za proteklih 190 godina Edinburg i London svake godine približavali jedan drugom za blizu pola sata (29,3 minuta) (Janelle 1968, str. 5–6)⁴. A. Šic ispravno konstatuje da danas nema mjesta na ovoj planeti koje je udaljeno više od šezdeset sati leta avionom od mjesta gdje živimo (Schultz 1976, str. 129).

H. Rosa upućuje na činjenicu da se uticaj ovog procesa *skupljanja prostora i vremena* u našem iskustvu može intuitivno rekonstruisati sa fenomenološke tačke gledišta. Oslanjajući se na misaone opuse P. Virilia i M. Gronemajer, koji su ukazali da je svijest o prostoru tijesno povezana sa našim načinom kretanja u njemu, H. Rosa kaže:

„Sve dok se krećemo naprijed pješke, percipiramo svijet sa svim njegovim neposrednim odlikama, osjećamo ga, mirišemo, čujemo i vidimo. Izgradnjom puteva, teren počinje da se ravna, prevazilaze se prepreke i manipuliše se kvalitetom prostora. Mi više ne lutamo njime; mi odlučno presijecamo preko njega. Sa izumom autoputeva, prostor se već skraćuje, sabija i blijedi. Skretanje pogleda sa monotonog, nepromjenljivog puta i bacanje pogleda na prostor bilo bi opasno po život. Vozač se snalazi u prostoru, ne koristeći krajolik koji promiče, već putem apstraktnih simbola sa strane puta ili čak sa ekrana svog GPS uređaja. U ovom smislu, osnovno moderno iskustvo „ubistva prostora” ima stvarnu osnovu. Na kraju, ko god da leti, potpuno se otrgne od topografskog prostora i površine zemlje. Za njega je prostor samo apstraktna, prazna razdaljina koja se mjeri dužinom leta” (Rosa 2013, str. 99–100).

Prema tome sažimanje prostora je već tokom XIX vijeka predstavljalo važnu temu⁵. Međutim, tek sa usponom informatičkog društva potpuno stupamo u carstvo globalizacije u kojem prostorne i vremenske barijere iščezavaju.

⁴ Dž. Ari ovaj proces *razdaljivanja prostora* slikovito opisuje kroz prosječnu brzinu putovanja od XVIII do kraja XX vijeka. Tako, na primjer, za putovanje od istočne do zapadne obale SAD u XVIII vijeku bilo je potrebno 2 godine pješačenja; u XIX vijeku bilo je potrebno 4 mjeseca putovanja poštanskom kočijom; početkom XX vijeka bilo je potrebno 4 dana putovanja željeznicom, da bi krajem istog vijeka ta razdaljina bila savladana za manje od 4 sata leta avionom. (Urry 2009, str. 187)

⁵ Tako E. Hobsbaum, opisujući sredinu XIX vijeka, piše o *ujedinjenom svijetu*, ističući da je cijeli svijet već tada snažno povezan komunikacijskim i transportnim sredstvima koja su se odlikovala dotad nepoznatom tačnošću, brzinom i velikim mogućnostima za prevoženje robe i ljudi. (Vidjeti: Hobsbaum 1998, str. 44)

GLOBALNO-LOKALNI NEKSUS VREMENA I PROSTORA

Zamisli svijet u kome se čini da vrijeme nestaje, a prostor se čini potpuno rastegljivim. Tamo gdje jaz između potrebe ili želje i ispunjenja pada na nulu.

Gdje je razdaljina jednaka mikrosekundi proteklog vremena konekcije.

McKenna, 1997

Revolucija elektronskih medija i uspon informatičkog društva u drugoj polovini XX vijeka učinili su da prostorne i vremenske barijere nestanu — preko interneta možemo da komuniciramo sa cijelim svijetom, a najzabačeniji kutak u „globalnoj ekumeni” od nas je udaljen na jedan klik miša jer tehnologija, kako je istakao A. Apaduraj, „velikom brzinom prelazi najrazličitije vrste nekad nepropusnih barijera” (Apaduraj 2008, str. 559). Riječju, omogućena je trenutna komunikacija između ljudi, mjesta i organizacija, čime se sve više stvaraju mogućnosti da oni integrišu i koordinišu svoje aktivnosti na globalnom nivou. Štaviše, svijet oko nas sve više podsjeća na *rizomski lavirint* (Delez i Gatari) sa mnoštvom umreženih linija koje se nalaze u međusobnom strujanju i gdje se skoro sve umreženim putem može dovesti u vezu sa svim. Usljed toga, Ž. Leklerk govori „o sadašnjosti kao ‘jedinstvenom svetskom periodu’, o ‘sinhronoj zajednici’ ostvarenoj prvi put u istoriji čovečanstva” (cit. u: Šobe & Marten 2014, str. 289). Riječju, nastaje jedan, kako U. Bek reče, *kompaktni vremenski globus* u kome se događaji i značenja iz različitih svjetskih krajeva sada odigravaju „na jednoj vremenskoj osovini, a ne više na mnogim različitim” (Beck 2003, str. 52). M. Mekluan je sredinom prošlog vijeka tu kompaktnu zajednicu koja nastaje kao rezultat implozije elektronskih medija nazvao *svjetskim selom* čiji su stanovnici ukinuli daljinu, a u koje je bila utisnuta optimistička vizija o veličanstvenom razgovoru o zajedničkoj sudbini u kome učestvuje cijelo čovječanstvo. Krajem istog vijeka P. Virilio je toj viziji suprotstavio viziju zlokobnog *globalnog megapolisa* koji se javlja kao proizvod kompresije vremena i prostora, a koji nosi znak anonimnosti i fragmentarnih odnosa, „u kome svi opšte sa svima, ali u kome u stvari niko ne opšti ni sa kim” (Eriksen 2003, str. 77). Dakle, riječ je o takvom društvenom kontekstu koji suprotno „pravom selu” primarno karakteriše odsustvo *poznatosti i prisutnosti* kao neophodnih t(d)vorišta bliskosti u kontaktima i odnosima među ljudima.

Rezultat ovog procesa urušavanja prostornih barijera jeste *deteritorijalizacija* (Dž. Tomlinson), *desuverenizacija* (P. Virilio) i *denacionalizacija* (S. Sassen) posebnih kulturno-prostornih oaza koje sve više uobličavaju zbivanja i „događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa” (Gidens 1998, str. 69), odnosno „istina iskustva više se ne poklapa sa mjestom u kome se ono stvarno odvija” (Jameson 1988, str. 349; isto: Samardžić & Živković 2015, str. 105–6). Na ovaj način posmatrano, globalizacija označava jedan poseban oblik povezivanja u kome se prostorno rastojanje smanjuje ili čak nestaje. P. Virilio tezi o *kraju istorije* (Fukujama 1997) dodaje tezu o *kraju geografije* (Virilio 2000) kao konačnom ishodu dromološke revolucije. U uslovima globalizacije „teror daljine” je definitivno vezan u debele lance umreženog

globalnog društva, međutim, paradoksalno u socijalnom kontekstu koji karakteriše sažimanje svijeta i jačanje svijesti o svijetu kao cjelini (R. Robertson) raste strah od terora prevelike blizine i dodira od *dalekog i stranog* koji iz razdaljenog svijeta u lokalnu sredinu donosi *globalni odbjegli ekran*⁶, jer mediji, kako je zapazio Dž. Mejrovic, „stvaraju zajednice koje ‘nemaju osećaj mesta’” (Apaduraj 2011, str. 49). Naime, sa povećanim obimom transsvjetske i suprateritorijalne (Šolte) povezanosti transformiše i smisao *lokalnosti* kao središta društvenih zbivanja i iskustava koja su zasnovana na odnosima neposrednosti, bliskosti i direktnim interakcijama, jer „lokalnost kao svojstvo ili dijakritik društvenog života” (Apaduraj 2011, str. 266–267) u eri nove globalne komunikacione geografije bez granica je pod opsadom usljed prebliskog „dodira daljine” (Samardžić 2018). U tom smislu, E. Gidens smatra da globalizacija (prema Gidensu, „kasna modernost”) donosi duboku reorganizaciju vremena i prostora u društvenom i kulturnom životu savremenog svijeta. U odnosu na D. Harvija čiji je fokus bio usmjeren na analizu ubrzanja društvenih i ekonomskih procesa koji dovode do sažimanja vremena i prostora, Gidens je više preokupiran fenomenom *odvajanja vremena i prostora*, koji se odnosi na „uslove pod kojima su prostor i vreme tako organizovani da povezuju prisutnost i odsutnost” (Gidens, 1998, str. 24). Gidens polazi od argumentarne matrice po kojoj se društveni život sastoji iz dva osnovna oblika socijalne interakcije: *prisustva* — koje pretpostavlja interakciju licem u lice, i *odsustva* — koje se sastoji od udaljenih susreta koji se ostvaruju putem komunikacionih sistema. Prema Gidensu, u premodernim društvima „prostor i vreme uglavnom koincidiraju, jer, za većinu stanovnika, nad prostornim dimenzijama najvećeg broja aspekata društvenog života dominira ‘prisutnost’ — putem lokalizovanih aktivnosti”. Međutim, uspon modernosti „sve više prekida vezu između prostora i vremena i međusobno ih udaljava, podstičući odnose između ‘odsutnih’ jedinki, koje su smeštene daleko od bilo koje situacije koja sadrži interakciju licem u lice” (*Ibid.* str 28).

Odvajanje vremena od prostora omogućeno je širenjem mehaničkog časovnika koji, prema Gidensu, izražava uniformnu dimenziju *praznog vremena*. Naime, mehanički časovnik, standardizacija kalendara na svjetskom nivou i uvođenje standardnog svjetskog vremena krajem XIX vijeka (GMT) sa srednjom nultnom tačkom u Griniču, koje nadilazi granice posebnih regija, uslovlili su javljanje uniformne dimenzije „praznog vremena”, dok je stvaranje univerzalnih mapa uslovlilo javljanje „praznog prostora” koji je nezavisan od bilo kojeg pozivanja na pojedinačno mjesto ili regiju (*Ibid.* str. 28–29). Prije preciznih mehaničkih satova vrijeme je uvijek mjereno u odnosu na fizičke i biološke fenomene, kakvi su npr. izlazak i zalazak sunca, smjena godišnjih doba, rast biljaka, itd. Ljudi su organizovali i sprovodili svoje aktivnosti u odnosu na vremenske signale iz prirode i događaje iz svog lokalnog života. „Niko nije mogao da odredi vreme u toku dana”, kaže Gidens, „a da se ne pozove na druge društveno-prostorne oznake: ‘kada’ je skoro uvek bilo povezano sa ‘gde’, ili je bilo identifikovano pomoću pravilnosti u prirodnim zbivanjima” (*Ibid.*). Prema Gidensu, „pražnjenje vremena” je bilo jedan od glavnih preduslova za „pražnjenje

⁶ O usponu *globalnog odbjeglog ekrana* i njegovoj ulozi u oblikovanju „globalne kulture” opširnije u: Samardžić 2018.

prostora” pod kojim Gidens podrazumijeva *razdvajanja prostora od mjesta*⁷. U odnosu na premoderna društva u kojima su uslovno rečeno prioritet imala *mjesta*, jedno od ključnih obilježja globalizacije jeste gubljenje značaja mjesta kao središta ontološke sigurnosti koje sadrži poznatost i prijatnost zasnovanu na svakodnevnim rutinama iz kojih se crpe i tvori sistem isprepletenih društvenih odnosa, „čija prostorna bliskost osigurava njihovu čvrstinu u vremenu” (*Ibid.* str. 102). U modernim društvima mjesta više nijesu jasna podrška našeg identiteta jer, kako Gidens napominje, dolazi do *iskorjenjivanja* društvenih odnosa iz lokalnih konteksta interakcije i njihovog uključivanja u sistem udaljenih procesa, dodira i odnosa. Dakle, dok Harvijev pojam *kompresije prostora i vremena* podrazumijeva približavanje mjesta jednih drugima, dotle Gidensov pojam *odvajanja vremena od prostora* uslovljava javljanje jednog drugačijeg fenomena, koji Gidens naziva „fantazmagoričnim mjestom”. To znači, kaže Gidens, „da lokalitete potpuno zaposedaju i oblikuju društveni uticaji koji su od njih veoma udaljeni. Ono što strukturise lokalitet nije jednostavno ono što je na sceni prisutno; ‘vidljivi oblik’ lokaliteta skriva udaljene odnose koji određuju njegovu prirodu” (*Ibid.* str. 28). Drugim riječima, u uslovima globalizacije putem odvajanja vremena od prostora dolazi do preplitanja udaljenih društvenih događaja i društvenih odnosa. Lokalno i globalno su dijalektički povezani, otvoren je globalno-lokalni neksus, dok *zajednica* „u smislu ukorenjenosti bliskosti sa mestom, zaista je najvećim delom uništena” (*Ibid.* str. 115; isto: Samardžić 2018). Ovaj Gidensov stav dobija na težini ukoliko se prisjetimo da je nekih vijek i po ranije A. de Tokvil napisao: „Čovek može da stvara kraljevstva, ali izgleda da je zajednica stvorena božjom rukom” (cit. u: Mander & Goldsmit 2003, str. 467).

Prema tome, globalizacija u značajnoj mjeri presijeca stare veze između zajednice i njenog mjesta u svijetu, odnosno sa globalizacijom, kako je istakao U. Bek „ne nastaje samo jedna nova raznorodnost veza i međuveza između država i društava” [...] već se i „raspada sklop osnovnih pretpostavki po kojima su se do sada društva i države zamišljale, organizirale i živjele kao *teritorijalne jedinice koje se mogu ograditi jedna od druge*” (Beck 2003, str. 53). Štaviše, kako napominje pronicljivi P. Virilio, globalizacija je pomoću ubrzanja socijalnih i tehnoloških tokova stvarnost izokrenula kao rukavicu.

„Od sada vaši najbliži i najdraži su stranac i egzotični komšija” (Virilio 2007, str. 51), odnosno „stupili smo u potpuno novo stanje susedstva čak i sa onima koji su od nas najudaljeniji” (Apaduraj 2011, str. 49).

Dž. Mejrovic napominje da su elektronski mediji promijenili značenje prostora, vremena i fizičkih barijera kao komunikacionih varijabli. Sada možemo da

⁷ Naime, Gidens ispravno insistira na razlici između *mjesta i prostora* po osnovu relacija *odsustva i prisustva*. Prema Gidensu, *mjesto* se najjasnije konceptualizuje pomoću ideje lokalnog jer se na taj način upućuje na jasne fizičke okvire društvene aktivnosti u smislu njenog geografskog situiranja, prvenstveno u lokalnom kontekstu društvene interakcije. Sa druge strane, *prostor* je apstraktnija kategorija koja je prije, kako napominje D. Mesi, „simultana koegzistencija društvenih međupovezanosti na svim geografskim skalama — od intimnosti domaćinstva do širokog prostora transglobalnih veza” (cit. u: Stivenson 2016, str. 42).

razgovaramo sa nekim na Aljasci dok se sunčamo na Floridi; možemo iskusiti vijesti o udaljenim događajima u trenutku kada se oni stvarno zbivaju ili obnoviti iskustva kroz slike, radnje i glasove onih koji su odavno mrtvi; možemo sjedjeti u bilo kojoj prostoriji u bilo kojoj kući u zemlji i dobiti izbliza pogled na fudbalsku utakmicu kao da sjedimo na tribinama stadiona na kome se utakmica odigrava (Meyrowitz 1985, str. 13). Štaviše, uz pomoć tehnoloških pomagala stvarnost, hajdegerovski rečeno kao biti-usidren-u-svijetu, dobila je svoj antipod — virtualnu stvarnost — virtualni prostor i vrijeme kao poništavanje granica usidrenog svijeta u 'živom životu' zajednice (opš. Samardžić 2018). Ovaj problem P. Virilio eksplicira u svojoj knjizi *Otvoreno nebo* gdje piše da:

„[...] tehnologije realnog vremena [...] ubijaju 'sadašnjost' njenom izolacijom od 'ovdje i sada', a u korist pokretnog 'drugdje' koje više nema nikakve veze sa našim 'konkretnim prisustvom' na ovom svijetu” (Virilio 1997, str. 10).

Usljed toga u notesima tehnofobičara opominje se da nove tehnologije i globalni sajberprostor predstavljaju čvrsto tlo za raznolike vidove otuđenja i reifikacije — od otuđenosti od svojih tijela, preko otuđenosti od drugih ljudi, do otuđenja od tradicije, živih zajednica i prirode. Takvo stanje izmještene stvarnosti filosof F. Brodi lamentira sljedećim rečima: „Prostor u kojem doživljavamo svoju realnost sve više postaje bljutav, neukusan i otrcan” (Dincelbaher 2009, str. 515). Sa druge strane, opominje se da intenzivna dinamika potiranja kulturno-prostornih „zidova” u savremenom društvu dovodi do slabljenja lokalnog kulturnog identiteta, devalvacije tradicionalnih i duhovnih vrijednosti usljed premještanja mnogih važnih aktivnosti izvan državnih ili nacionalnih granica, koje su dugo vremena služile kao temeljni okviri kulturnog, ekonomskog i političkog života (opš. Samardžić 2018). Štaviše, proces globalizacije u značajnoj mjeri prouzrokuje duboke dezorijentacije u procesu izgradnje referencijalnog identiteta utjelovljenog u određenom i konkretnom iskustvu. Tako u glomaznom globalizovanom prostoru koji se sažima do udaljenosti najbliže kuće, F. Džejmison prepoznaje „egzistencijalnu zbunjenost kod ljudi”, jer se u tom novom zgusnutom prostoru i vremenu „čovjek ne može jasno pozicionirati” (vidi: Stephanson 1987, str. 33). L. Brok pak ukazuje da „globalizacija ohrabruje 'plivanje identiteta na talasima', gdje se ljudi klizaju od identiteta do identiteta u bezgraničnim carstvima nepovezanosti” (cit. u: Šolte 2009, str. 252). Još dublji problem sastoji se u onome što A. Šić vidi u pretjerano velikoj blizini *anoni-mnog Drugog* sa neznanim ciljevima. Naime, u takvom globalno-lokalnom neksusu u kome električni talasi prenose poruke u djeliću sekunde s jednog kraja zemaljske kugle na drugi, A. Šić sluti da će vrlo brzo svako mjesto na ovoj planeti biti potencijalna meta destruktivnog oružja pokrenutog sa nekog drugog (udaljenog) mjesta. Naše sopstveno društveno okruženje, kaže Šić, „sada je na dohvat ruke svima i odsvuda; anonimni Drugi, čiji su nam ciljevi nepoznati, baš zbog njegove anonimnosti, sada nas može, zajedno sa našim relevantnim sistemom interesa podvesti pod njegovu kontrolu” (Schultz 1976, str. 129).

Međutim, snažan tehnološki razvoj i aktuelni proces globalizacije ne pružaju samo velike mogućnosti „anonimnom Drugom” i ne podstiču samo javljanje fluidnih identiteta, već na opštijem nivou (nivou kulturnih oaza) globalizacija u značajnoj mjeri podstiče nivelaciju kulturnih različitosti, tj. dovodi do postepenog gubitka

lokalnih kulturnih specifičnosti, a mnogi kulturni obrasci širom svijeta postaju mi-mezičke pokretne slike, odnosno replike na zidu zapadnog načina života, njegovih vrijednosti i vjerovanja (opš. Samardžić 2018). Štaviše, globalizacija, kako je istakao T. Fridman, homogenizuje i ljude, briše jedinstvenost kultura, riječju, „nemilosrdno čupa stabla masline koja vam daju mjesto u svijetu i usidruju vas u njemu” (Fridman 2003 str. 285). Iako konstatuje logikom ciničnog uma, Fridman je aluzivno u pravu kada kaže, „globalizacija, to smo mi, Amerika. Mi nismo tigar. Globalizacija je tigar. Ali mi smo oni koji su najspremniji za jahanje na tigru, pa mi sada svima kažemo da se ili ukrcaju ili sklone s puta” (*Ibid.* str. 285). Ovu otrovnu tendenciju „amerikanizacije” evropske kulture primijetio je vispreni R. M. Rilke kada, prije skoro jednog vijeka, upozoravajuće piše:

„Kuća, ‘bunar’, neka dobro poznata kula, čak i sopstvena odeća, ogrtač — značili su još našim pradedovima beskrajno više, bili su im beskrajno prisniji; gotovo svaka stvar bila je za njih sasud u kojem su zaticali nešto ljudsko i u koji bi dodavali to ljudsko da ga ušćuvaju. A sada, dolazeći iz Amerike, naviru k nama prazne stvari, prema kojima smo ravnodušni, prividne stvari, imitacije života... Kuća, kako je shvataju Amerikanci, američka jabuka ili tamošnja loza, nemaju ničeg zajedničkog sa kućom, sa plodom i sa grozdom u koje su naši preci unosili svoju nadu i zamišljenost...” (Rilke 1986, str. 197).

M. Rilke u svom pismu Vitoldu Hulevicu, govoreći o iščezavanju estetskih vrednota, kao da profetski upozorava na aktuelne opasnosti koje prijete lokalnom etosu od snažnog upada globalne kulturne unifkacije i usrednjavanja raznolikosti kulturne riznice čovječanstva. Prema Rikeru, ovaj fenomen koji on naziva „fenomenom univerzalizacije” nosi duboke opasnosti, zapravo predstavlja neku vrstu suptilnog uništenja ne samo tradicionalnih kultura, već i kreativnog jezgra velikih kultura — jezgra na osnovu kojeg tumačimo život, pod kojim Riker podrazumijeva *etičko i mitsko jezgro čovječanstva*. Imamo osećaj, kaže Riker, „...da ova jedinstvena svjetska civilizacija istovremeno vrši neku vrstu iscrpljivanja i habanja kulturnih resursa koji su napravile velike civilizacije u prošlosti” (Ricoeur 1965, str. 276). Ova prijetnja, pored ostalih uznemirujućih efekata, prema Rikeru ogleda se i u širenju pred našim očima jedne *civilizacije osrednjosti*, koja je samo apsurdni duplikat onog što smatramo elementarnom kulturom. „Svugdje širom svijeta”, kaže Riker, „nailazimo na isti loš film, iste slot mašine, iste plastične ili aluminijumske grozote, isti jezik propagande, itd.” (*Ibid.*). U ovakvim uslovima, prema Rikeru, jedan od ključnih paradoksa sastoji se u tome da se svaka posebna kultura, s jedne strane, mora ukorijeniti u tlu svoje prošlosti, oblikovati nacionalni duh i razvijati ovu duhovnu i kulturnu revidenciju, dok sa druge strane, u cilju zauzimanja „svog mjesta” u savremenoj civilizaciji, neophodno je učestvovati u naučnoj, tehničkoj, političkoj racionalnosti, što često za posledicu ima čisto i jednostavno napuštanje njene čitave kulturne prošlosti. Drugim riječima, paradoks se sastoji u tome „kako postati moderan i vratiti se izvorima; kako oživjeti staru, mirnu civilizaciju i zauzeti mjesto u univerzalnoj civilizaciji” (*Ibid.* str. 277). Prema mišljenju Rikera, jedna od najupadljivijih činjenica našeg doba jeste da mnoge kulture ne uspijevaju da se održe i apsorbuju šok moderne civilizacije i sljedstveno, gube se u vrtlogu homogenizacije koju donosi *civilizacija osrednjosti*. Homogenizacija raznolike kulturne

riznice čovječanstva zapravo znači smrt kultura jer, kako je to na dirljiv način iznio meksički nobelovac Oktavio Paz, „život je raznolikost, smrt je uniformnost. Svaka kultura koja nestaje umanjuje mogućnost života” (cit. u: Highwater 1982, str. viii). Otuda se kao jedan od primarnih zadataka posebnih kultura u globalno-lokalnom neksusu javlja pitanje očuvanja njihove samosvojnosti u smislu odbrane od podlijevanja jednoobraznosti bezličnog globalnog, a sa druge strane se nameće neopodnošnost ‘razgovora’ sa Drugim na pozornici globalnih kretanja.

ZAKLJUČAK

U radu smo nastojali rekonstruisati konceptualni kaleidoskop prostora i vremena kroz prizmu procesa globalizacije. Prva stvar na koju smo ukazali jeste da i sâm pojam globalizacije sadrži širok spektar značenja kroz koja se nastoji razumjeti i objasniti složeni rubikon sociokulturnih, političkih, ekonomskih i tehnoloških trendova savremenog svijeta u koje su ugrađena i raznovrsna tumačenja i doživljaji kategorija vremena i prostora. Centralna tema ovog rada situirana je oko analize raznovrsnih procesa koji su u posljednja dva vijeka omogućili stvaranje umreženog globalnog društva, pri čemu je središnje mjesto u analizi zauzimao tehničko-tehnološki razvoj i njegove refleksije na stvaranje „skupljenog svijeta”. U drugom dijelu rada razvijen je pojam *globalno-lokalnog neksusa* kroz koji je opisan *prostorno-vremenski rizom* globalizacije i istovremeno je ukazano da taj globalno-lokalni neksus počiva na negativnoj simetriji globalno-lokalnih odnosa, odnosno na suprematiji globalnog nad lokalnim, što za posljedicu ima gubljenje raznolikosti kulturne baštine čovječanstva; baštine koju su kroz vjekove oblikovale različite lokalne oaze kulture.

LITERATURA

- [1] Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- [2] Bauman, Z. (2011). *Tekuća modernist*. Zagreb: Pelago.
- [3] Beck, U. (2003). *Što je globalizacija?: zablude globalizma — odgovori na globalizaciju*. Zagreb: Vizura.
- [4] Dincelbaher, P. (2009). *Istorija evropskog mentaliteta*. Podgorica: CID.
- [5] Đorđević, J. (2009). *Postkultura: Uvod u studije kulture*. Beograd: Clio.
- [6] Friedman, T. L. (2003). *Lexus i maslina: razumijevanje globalizacije*. Zagreb: Izvori.
- [7] Eriksen, T. H. (2003). *Tiranija trenutka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- [8] Gidens, E. (2006). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
- [9] Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- [10] Featherstone, M. (1990). *Global Culture Nationalism, Globalization and Modernity: A Theory, Culture & Society special issue*. London/ Thousand Oaks /New Delhi: SAGE Publications.
- [11] Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Blackwell Publishers.
- [12] Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- [13] Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press.

- [14] Held, D. (2004). *A Globalizing World?: Culture, Economics, Politics*. London/ New York: Routledge.
- [15] Held, D., McGrew, A. (2003). *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*. (2 nd). Cambridge: Polity Press.
- [16] Highwater, J. (1982). *The Primal Mind*. New York: Meridian Books.
- [17] Hobsbawm, E. (1989). *Doba Kapitala: 1848 — 1875*. Zagreb: Školska knjiga: Stvarnost.
- [18] Jameson, F. (1988) „Cognitive Mapping”, *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. Nelson, C. and Grossberg L., USA: University of Illinois Press.
- [19] Janelle, D. G. (1968). *Central Place Development in a Time-Space Framework*. The Professional Geographer. 20(1): 5-10.
- [20] Mander, Dž. Goldsmit, E. (ur). (2003). *Globalizacija: argumenti protiv*. Beograd: CLIO.
- [21] Marks, K. i Engels F. (1979). *Dela: Devetnaesti tom*, Beograd: Prosveta.
- [22] Marks, K. i Engels F. (2008). *Manifest Komunističke partije*. Ekonomija/Economics, 15 (3): 565–596.
- [23] Makluan, M. (1971). *Poznavanje opština: čovekovih proizvedenaka*. Beograd: Prosveta.
- [24] McKenna, R (1997), *Real Time Preparing for the Age of the Never Satisfied Customer*. Boston: Harvard Business School Press.
- [25] Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- [26] Milisavljević, Ž. V. (2014). *Nasilje apsolutne blizine: globalizacija i deteritorijalizacija*. U zborniku: *Nauka i globalizacija*, Knjiga 8, tom 2/1. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- [27] Polibije (1988). *Istorije I*. Novi Sad: Matica Srpska.
- [28] Ricoeur, P. (1965). *History and Truth*. Evanston: Northwestern University Press.
- [29] Rilke, M. R. (1986). *Izabrane pesme*. Beograd: Nolit.
- [30] Robertson, R. (1992). *Globalisation: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- [31] Robertson, R. (1990). *Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept*. U: *Global Culture Nationalism, Globalization and Modernity: A Theory, Culture & Society special issue*, Featherstone, M. (ed). London/ Thousand Oaks /New Delhi: SAGE Publications.
- [32] Rosa, H. (2013). *Social Acceleration — A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- [33] Rosenau, J. (1990). *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Princeton: Princeton University Press.
- [34] Samardžić O. i Živković P. (2015). *Fluidnost i desuverenizacija vreme-prostora u eri globalizacije*. U: Zbornik radova *Društvo i prostor: epistemologija prostora društveni prostor i kulturno-istorijska značenja* (ur. Milenković, P., Stojšin, S. i Pajvančić-Cizelj, A.). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Srpsko sociološko društvo, Institut za uporedno pravo iz Beograda.
- [35] Samardžić, O. (2018). *Globalni zdenac kulturne fluidnosti i larske epifanije kulturnog identiteta*. U: *Globalizacija vs. glocalizacija (konflikti u globalizirajućem društvu)*. (Rad je u pripremljenoj fazi za objavljivanje) Beograd: Srpsko sociološko društvo; Institut za uporedno pravo; Institut za političke studije; Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini — Kosovska Mitrovica (izvršni izdavač).
- [36] Schivelbusch, R. (2010). *Povijest putovanja željeznicom: o industrijalizaciji prostora i vremena u 19. stoljeću*. Zagreb: Naklada Lijevak.
- [37] Stephanson, A. (1987). *Regarding Postmodernism. A Conversation with Fredric Jameson*. Social Text, (17), 29–54.
- [38] Stivenson, D. (2016). *Gradovi kulture: globalna perspektiva*. Zrenjanin; Novi Sad: Agora.

- [39] Schultz, A. (1976). *Collected Papers II: Studies in Social Theory* (Arvid Brodersen, eds.). The Hague: Martinus Nijhoff.
- [40] Tofler, A. (1983). *Treći Talas* (I tom). Beograd: Prosveta.
- [41] Urry, J. (2009). *Speeding Up and Slowing Down*. U: *High-speed Society: Social Acceleration, Power, and Modernity*. Rosa, H. and Scheuerman, W. E. (Eds). Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press. p. 179–201.
- [42] Šobe, F., Marten, L. (2014). *Međunarodni kulturni odnosi*. Beograd: Clio.
- [43] Šolte, J. A. (2009). *Globalizacija*. Podgorica: CID.
- [44] Virilio, P. (1997). *Open Sky*. London: Verso.
- [45] Virilio, P. (2000). *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- [46] Virilio, P. (2007). *The Original Accident*. Cambridge: Polity.
- [47] Vuletić, V. (2009). *Globalizacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Obrad SAMARDŽIĆ, Goran ČERANIĆ

TIME AND SPACE IN THE SOCIO-CULTURAL FIELD OF GLOBALIZATION

Summary

Time and space are the basic categories of human existence which define the total realization and understanding of this phenomenon. Space and time are ontological categories constituted both as the context and the outcome of patterns of social practice and meanings, but also time and space are the two primary categories of articulation of experience of cultural duration and existence, upon which each special human community forms its identity. The complex processes of globalization have created new epistemes in interpreting and understanding the categories of time and space. In fact, globalization represents a social framework characterized by the processes of compression of time and space (D Harvey) and death of geography (P. Virilio), which can account for the time-space division (A. Giddens), which explain the destruction of physical barriers and distances. The result of these process is a collapse of individual socio-cultural oases and the creation of a social context which M. McLuhan named 'a global village'; a social context which is predominantly characterized by the 'death of permanence and presence'. Thanks to the rise of telecommunications and information technology which link the furthest parts of the world at any time, there are different opinions about the places and spaces, as well as the concepts of timeless time and the space of flows (M. Castells), the tyranny of the moment (TH Eriksen) and IT bombs (P. Virilio). In this text, we wish to explore the relative dimensions of time and space inside the social and cultural arena of globalization, because these two dimensions are key to the understanding of the complex processes of the dynamics of contemporary society.

Key words: space, time, globalization, place, identity